Date:- 10-2-2018
वार:- शनिवार

3. महाराष्ट्रातील राजकीय पक्ष

* महाराष्ट्रातील पक्ष पद्धतीची वैशिष्ट्ये:

महाराष्ट्रात केंद्राप्रमाणेच बहुपक्ष पद्धती आहे. प्रत्येक लोकशाही शासनात राजकीय पक्षांचे विशेष महत्त्व असते. राजकीय पक्ष लोकशाहीची चाके असतात सत्ताधारी व विरोधी पक्ष आपल्या विचार सरणीवर कार्यक्र माद्वारे जनहिताची प्राप्ती करत असतात.

भारतासारख्या मोठ्या लोकशाही देशात राजकीय पक्षांची महत्त्वाची भुमिका असते. वर्तमानातील महाराष्ट्रातील आघाडी राजकारणामुळे राजकीय पक्षांना सुवर्णयुग प्राप्त झाले आहे. राजकीय पक्षाची डॉ. लिकॉक यांनी खालील प्रमाणे व्याख्या केली. राजकीय पक्ष म्हणजे राजकीय घटक या दृष्टीने काम करणारा आणि कमी अधिक प्रमाणात संघटित असलेला नागरिकांचा समुह होय.

महाराष्ट्राच्या राजकारणात अनेक राजकीय पक्ष कार्यरत आहेत. महाराष्ट्रात निर्माण झालेले बहुतांश राजकीय पक्ष, कॉंग्रेस पक्षाशी असलेली व्हॅलेनटाईनची भुमिका नाकारून स्वतंत्र पक्षाची निर्मितीची भुमिका स्विकारली आहे. वर्तमान महाराष्ट्राच्या राजकारणातील राजकीय पक्षाबाबत विचार करतात. खालील वैशिष्ट्ये दिसून येतात.

1) बहुपक्ष पद्धती:

भारताच्या अनेक घटक राज्याप्रमाणे महाराष्ट्रातही अनेक राजकीय पक्ष आहेत. या सर्व राजकीय पक्षांनी महाराष्ट्राच्या राजकारणाला प्रभावित केले आहे. परंतु या अनेक पक्षापैकी जनतेची पसंती काही प्रमुख पक्षांनाच मिळते. महाराष्ट्रात अखिल भारतीय राष्ट्रीय कॉंग्रेस पक्ष, राष्ट्रवादी कॉंग्रेस पक्ष, भारतीय जनता पक्ष, शेतकरी कामगार पक्ष, भारतीय रिपब्लिकन पक्ष, भारतीय बहुजन महासंघ, शिवसेना, महारा-

वह नवनिर्माण सेना, जनसुराज्य पार्टी, बहुजन समाज पार्टी, स्वाभिमानी शेतकरी संघटना, राष्ट्रीय समाज पार्टी, भारतीय साम्यवादी पक्ष, मार्क्सवादी साम्यवादी पक्ष, या अनेक राजकीय पक्ष अस्तित्वात आहेत.

2) काँग्रेसचा प्रभाव आणि पडझड :-

1 मे 1960 पासूनच्या महाराष्ट्राच्या राजकारणाचा अभ्यास करता असे स्पष्टपणे जाणवते की महाराष्ट्राच्या राजकारण व शासनावर काँग्रेस पक्षाचा अधिक प्रभाव आहे. कारण महाराष्ट्रातील आजपर्यंतच्या एकूण 58 वर्षांपैकी 48 वर्षे काँग्रेसची सत्ता राहीली आहे. यशवंतराव चव्हाण, वसंतदादा पाटील, वसंतराव नाईक, शंकरराव चव्हाण, शिवाजीराव पाटील, निलंगेकर, विलासराव देशमुख, सुशील कुमार शिंदे, पृथ्वीराज चव्हाण, असे अनेक काँग्रेसचे मुख्यमंत्री झाले आहेत. परंतु 1995 पासून महाराष्ट्रात काँग्रेसच्या प्रभावाला ग्रहण लागले आहे. एकसंघ असलेली काँग्रेस अनेक गट आणि तटामध्ये विभागली आहे. एकसंघ नेतृत्वाचा अभाव राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षाची स्थापना नेतृत्वाची वाढती स्पर्धा इत्यादीमुळे काँग्रेस कमकुवत होत आहे. यामुळेच काँग्रेसला 1995 आणि 2014 च्या विधानसभा निवडणुकीत सत्तेपासून दूर राहावे लागले. तर दुसऱ्या बाजूने शिवसेना व भारतीय जनता पक्षाचा वाढता प्रभाव धर्मनिरपेक्ष राजकारणावर हिंदुत्ववादी राजकरणाची होणारी सरशी काँग्रेसच्या पडझडीला कारणीभूत आहे.

3) व्यक्तीमत्वाने प्रभावित राजकीय पक्ष :-

महाराष्ट्रातील राजकीय पक्षाची स्थापना बांधणी व विकास विशिष्ट विचारसरणी व कार्यक्रमाच्या आधारे

झालेली नाही. परंतु या राजकीय पक्षावर स्थापनेपासूनच विशिष्ट व्यक्तीमत्वांचा प्रभाव दिसून येतो.

उदा :- काँग्रेस - यशवंतराव चव्हाण

शिवसेना - बाळासाहेब ठाकरे, उद्धव ठाकरे, आदित्य ठाकरे

राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष - शरद पवार (सुप्रिया सुळे, अजित पवार)

महाराष्ट्र नवनिर्माण सेना - राज ठाकरे

रिपब्लिकन पार्टी ऑफ इंडिया - रामदास आठवले, जोगेंद्र कव्हाडे, खोबरागडे, गव्हई इत्यादी.

जनसुराज्य पार्टी - विनय कोरे इत्यादी

4) प्रादेशिक पक्षांचा वाढता प्रभाव :-

वर्तमान महाराष्ट्राचे राजकारण संकुचित कार्यक्रम भावना इत्यादींवर आधारीत आहे. व्यापक राष्ट्रहिताची भुमिका घेऊन राजकीय पक्षाची स्थापना होत नाही. प्रादेशिकवाद, प्रादेशिक अस्मितता, धर्म, भाषा, जात इत्यादी विषयावर राजकारण केले जाते. यामुळे महाराष्ट्राच्या राजकारणावर शिवसेना, राष्ट्रीय समाज पार्टी, जणसुराज्य पक्ष, रिपब्लिकन पार्टी ऑफ इंडिया यासारख्या प्रादेशिक व स्थानिक राजकीय पक्षांचा प्रभाव वाढत आहे. या पक्षांच्या प्रभावामुळे महाराष्ट्राचे राजकारण, राजकीय संस्कृती यांच्यात बदल झाला आहे.

5) सर्वसमावेशतेचा आभाव :-

महाराष्ट्राच्या राजकारणातील राजकीय पक्षात सर्वसमावेशकतेचा आभाव आहे. सर्वच राजकीय पक्ष विशिष्ट लोकसमुह किंवा विशिष्ट हितसंबंधावर अधिक लक्ष देऊन

राजकारण करत आहेत. सत्ता प्राप्तीसाठी विशिष्ट समुदाया ना आपल्याकडे आकर्षित करण्याचा प्रयत्न केला जातो. जात, धर्म व भू-प्रदेशाच्या मर्यादेत राजकीय पक्ष गुंतले आहेत. महाराष्ट्रातील अनेक राजकीय पक्षांची स्थिती प्रदेशापुरतीच मर्यादित राहिली आहे. केंद्रीय स्तरावरील पक्ष ही प्रादेशिक पक्षांच्या भुमिकांचा विचार करून काम करतात. म्हणून महाराष्ट्रात सर्वसमावेशक राजकीय पक्ष दिसत नाही.

6) सत्ता केंद्री राजकीय पक्ष :-

सत्तेची प्राप्ती करणे हे प्रत्येक राजकीय पक्षाचे अंतिम ध्येय असते. या विधानात जरी सत्यता असली तरी राजकीय पक्षांचे वर्तन, धोरण व कार्यक्रम पुर्णतः सत्ता प्राप्तीच्या दिशेने झुकत आहे. सत्तेसाठी वाटेल ते, निवडणूक जिंकण्यासाठी सर्व काही अशी भुमिका राजकीय पक्ष घेतात. खोटी आश्वासने देणे, अव्यवहार्य आश्वासने देणे, संधी साधू राजकारण करणे गुन्हेगारीचा आधार घेणे, अमर्याद पैशाचा वापर करणे इत्यादी बाबी राजकीय पक्षाची सत्ताकेंद्री भुमिका स्पष्ट करतात. सत्ता प्राप्ती नंतर सर्व आश्वासनांचा विसर पडणे. सर्वच राजकीय पक्षांचे लक्षण बनले आहे.

7) पक्षा अंतर्गत मतभेद :-

सध्या महाराष्ट्रातील सर्वच राजकीय पक्षात अंतर्गत मतभेद आहेत.

उदा :- अशोकराव चव्हाण व नारायण राणे

भारतीय जनता पक्ष - देवेंद्र फडणवीस - एकनाथ खडसे, एकनाथ खडसे - चंद्रकांत पाटील.

देवेंद्र फडणवीस - चंद्रकांत पाटील असाच वाद शिवसेनेमध्ये उद्धव ठाकरे आणि मनोहर जोशी यांच्यात आहे तर राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षामध्ये शरद पवार आणि अजित पवार यांच्यात वाद दिसून येतो. यातील बरेच मतभेद व्यक्ती परत्वे आहेत तसेच ते नेतृत्वासाठीचेही आहेत.

8) आघाड्यांचे समर्थन :-

महाराष्ट्रातील राजकीय पक्ष विविध आघाड्यांमध्ये विभागलेले आहेत. साधारणपणे निवडणूकीच्या अगोदर, निवडणूकीनंतर आणि विशिष्ट वैचारिक कार्यक्रमाला मान्यता देण्याच्या अटीवर आघाड्या केल्या जातात. महाराष्ट्रातील राजकीय पक्षांची आघाडी समविचारी पक्षांमध्ये अधिक होते. निवडणूकांमध्ये कोणत्याही पक्षाला स्पष्ट बहुमत न मिळणे प्रत्येक पक्षातील संघटनात्मक बांधणीचा अभाव निवडणूकांचा वाढता खर्च राजकीय पक्षांची वाढती संख्या या विविध कारणामुळे आघाडी करावी लागते. महाराष्ट्रात शिवसेना, BJP, राष्ट्रीय समाज पार्टी, रिपब्लिकन पार्टी ऑफ इंडिया (रामदास आठवले गट) आणि अखिल भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस, राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष यांची आघाडी असते.

9) संघटनात्मक बांधणीचा अभाव :-

महाराष्ट्रातील अनेक राजकीय पक्षात काही प्रमाणात संघटनात्मक बांधणीचा अभाव दिसून येतो. संघटनात्मक बांधणी करण्यात अपयश येत असल्यामुळेच कोणत्याही एका पक्षाला स्पष्ट बहुमत मिळत नाही. पक्षांतर्गत मतभेद पर्यायी नेतृत्वाचा उदय यामुळे संघटनात्मक बांधणी करणे शक्य नाही.

वरील प्रमाणे महाराष्ट्राच्या राजकीय पक्षाचे अनेक वैशिष्ट्ये सांगता येतात. महाराष्ट्रातील राजकीय पक्षात वरील लक्षणांचा सहभाग असल्यामुळे महाराष्ट्राच्या राजकीय संस्कृती, राजकीय विकास व राजकीय आधुनिकीकरणावर परिणाम होत आहे.

* राष्ट्रवादी कॉंग्रेस पक्ष:-

महाराष्ट्रात अनेक राजकीय पक्ष आहेत महाराष्ट्राच्या राजकीय अवस्था राजकारण, राजकीय संस्कृती यांना दिशा देण्याचे काम सर्वच राजकीय पक्ष करतात. या राजकीय पक्ष राष्ट्रवादी कॉंग्रेस पक्षात हा एक महत्वाचा पक्ष आहे.

सोनिया गांधीच्या नेतृत्वाला विरोध करुन या पक्षाने भारताच्या राजकारणात एका नविन विषयाचा प्रारंभ केला. तो विषय म्हणजे भारतातील सर्वोच्च पदावर भारतात जन्मलेलीच स्वदेशी वंशाची व्यक्ती विराजमान व्हावी या विचाराचे समर्थन करुन शरद पवार, पी. ए. संगमा आणि तारिक अन्वर या तिघांनी कॉंग्रेस पक्षातून बाहेर पडण्याची भुमिका घेतली. भारताच्या राजकारणात स्वतंत्र अस्तित्व असलेल्या या तीन नेत्यांनी 10 जून 1999 ला स्वतंत्र राजकीय पक्ष स्थापन केला त्या पक्षाचे नाव राष्ट्रवादी कॉंग्रेस पक्ष होय.

राष्ट्रवादी कॉंग्रेस पक्ष या राजकीय पक्षात शरद पवार प्रमुख नेते आहेत. केंद्रातील आपल्या नेतृत्वाला विरोध होत आहे, संधी मिळत नाही. हा विचार करून राष्ट्रवादी कॉंग्रेस पक्षाची स्थापना केली.

* पक्ष स्थापन्याची पार्श्वभुमी :-

1991 नंतर भारताच्या राजकारणात एकपक्षीय वर्चस्वाचा अंत झाला. (अपवाद 2014 ची लोकसभा निवडणूक) राजीव गांधी यांच्या हत्येनंतर सक्रीय राजकारणापासून सोनिया गांधींनी स्वतःला अलिप्त ठेवले होते. अशा परिस्थितीत कॉंग्रेस पक्षाच्या अध्यक्ष पदाची धुरा गांधी घराण्याशिवाय इतर व्यक्तीकडे गेली. उदा:- सिताराम केसरी यामुळे कॉंग्रेसमधील गटबाजी मतभेद, नेतृत्वाचा अभाव यांचा परिणाम सत्तेची समीकरणे साधण्यावर झाला म्हणून सोनिया गांधींनी स्वतः सक्रीय होऊन कॉंग्रेस पक्षाची सुत्रे स्वतःकडे घेतली. कॉंग्रेस पक्षाचे अध्यक्ष पद सोनिया गांधीकडे देण्यास शरद पवारांचा विरोध होता. या विरोधाची चर्चा सबंध देशभर होऊ लागली. शरद पवारांची प्रबळ राजकीय इच्छाशक्ती आणि सोनिया गांधींनी स्विकारलेले नेतृत्व व सोनिया गांधींचा विरोध अशा अनेक कारणामुळे शरद पवारांना कॉंग्रेस सोडावी लागले. कॉंग्रेस पक्षाला विरोध करून त्यातील एकगट स्वतः सोबत घेऊन शरद पवारांनी राष्ट्रवादी कॉंग्रेस पक्षाची स्थापना केली.

राष्ट्रवादी कॉंग्रेस पक्ष - जन्म, विस्तार, राजकीय वाटचाल, राजकीय यश, महाराष्ट्राच्या भूमी पुरतेच मर्यादित राहीले.

- स्थापना वर्ष :- 10 जून 1999 ला मुंबई येथे झालेल्या अधिवेशनात या पक्षाची स्थापना झाली.
- अध्यक्ष :- 10 जून 1999 पासून आजपर्यंत शरद पवार या पक्षाचे राष्ट्रीय अध्यक्ष आहेत. सध्या महाराष्ट्रात सुनिल तटकरे हे महाराष्ट्र प्रदेश अध्यक्ष आहेत. तर धनंजय मुंडे विधान परिषदेत विरोधी पक्ष नेते आहेत.

- निवडणूक चिन्ह :- प्रारंभापासूनच या राजकीय पक्षाचे घड्याळ हे निवडणूक चिन्ह आहे.
- राजकीय वाटचाल :- या पक्षाच्या स्थापनेपासून 1999, 2004, 2009 आणि 2014 अशा चार वेळा लोकसभा व विधानसभेच्या निवडणूका झाल्या आहेत. वरील निवडणूकांमध्ये या पक्षाला खालील प्रमाणे लोकांनी पसंती दिली आहे.

वर्ष	लोकसभा	विधानसभा
1999	08	58
2004	09	71
2009	09	62
2014	04	44

राजकीय पदे महाराष्ट्रात राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षाने काँग्रेस पक्षासोबत युती करुन सत्तेत सहभाग नोंदवला आहे. या पक्षाचे महाराष्ट्रात आत्तापर्यंत अजित पवार हे उपमुख्यमंत्री राहीले आहेत. आर. आर. पाटील हे गृहमंत्री होते. या पक्षाला महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री पद मिळवता आले नाही. केंद्रात मात्र सलग 10 वर्ष शरद पवार कृषीमंत्री होते.

राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षाने महाराष्ट्राच्या स्थानिक स्वराज्य संस्था सहकार क्षेत्र यावर आपले प्रभुत्व सिद्ध केले आहे परंतु 2014 नंतर महाराष्ट्रात झालेल्या लोकसभा, विधानसभा व स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणूकीत या पक्षाची पिछेहाट होत आहे.

* विचारसरणी / जाहीरनामा / वैचारिक कार्यक्रम / ध्येय धोरणे :-

स्थापनेपासून आजपर्यंत या पक्षाने महाराष्ट्र आणि देशात खालील ध्येय धोरणांना प्रमाण मानून आपली भुमिका बजावली आहे. भारताच्या सर्वोच्च पदावर भारतीय वंशाचीच व्यक्ती विराजमान व्हावी ही प्रमुख भुमिका राष्ट्रवादी कॉंग्रेस पक्षाची आहे. या भुमिके शिवाय इतर सर्व मुद्द्यांबाबत कॉंग्रेस पक्षा विषयी बरीच साम्यता आहे. कारण या पक्षातील बरेच नेते कॉंग्रेस संस्कृतीत वाढलेले राहिलेले आहेत.

1) भारतात जन्मलेली व्यक्तीच देशातील सर्वोच्च पदावर विराजमान व्हावी.
2) वरील विषयानूसार नागरीकत्वाच्या कायद्यात बदल करावा.
3) कृषी विकासाला प्राधान्य देणारे कृषी धोरण तयार करावे.
4) देशाची उत्पादन क्षमता वाढवावी.
5) रोजगार निर्मितीला प्रोत्साहन द्यावे.
6) असंघटित कामगारांना संरक्षण द्यावे.
7) अल्पसंख्यांकांच्या हितासाठी स्वतंत्र मंत्रालय व आयोग स्थापन करून त्यास ~~संवै~~ संवैधानिक दर्जा द्यावा.
8) महिलांच्या विकास व प्रगतीसाठी विशेष धोरण आखावेत.
9) सार्वत्रिक आरोग्याचे धोरण आखून महिलांच्या आरोग्याकडे विशेष लक्ष द्यावे.
10) समाजातील वंचित व मागासलेल्या घटकांना राजकीय सत्तेत सहभाग द्यावा.

11) रेल्वे सुरक्षा आयोगाची स्थापना करावी.
12) बौध्दीक संपदा आणि जैविक तंत्रज्ञानाच्या सुरक्षिततीसाठी कायदे करावीत.
13) मुक्त अर्थव्यवस्थेचा स्विकार करावा.
14) कारकोरेट कंपन्यांसाठी आचार संहिता निर्माण करा. या आचार संहितेचे पालन करण्यासाठी एका आयोगाची स्थापना केली करावी.
15) देशाच्या संरक्षणाच्या दृष्टीने आवश्यक माहिती मिळविण्यासाठी स्वतंत्र सॅटेलाईटची व्यवस्था करणे.
16) देशाचे संरक्षण करणाऱ्या जवान व अधिकाऱ्यांसाठी स्वतंत्र वेतन आयोग नेमणे.

वरील प्रमाणे राष्ट्रवादी कॉंग्रेस पक्ष भुमिका घेऊन केंद्र आणि महाराष्ट्राच्या राजकारणात स्वतःचे राजकीय भवितव्य शोधत असते. या पक्षाला महाराष्ट्रातील जनतेने ग्रामीण व शहरी भागात बऱ्या प्रमाणात पसंती दिली. विशेषत: पश्चिम महाराष्ट्रात हा पक्ष अधिक मजबूत आहे. या पक्षानेच स्थानिक स्वराज्य संस्थेत महिलांना 50% आरक्षण मिळावे ही भुमिका प्राधान्याने मांडली. बचत गटाच्या माध्यमातून महिलांचे आर्थिक सबलीकरण व्हावे यासाठी सुप्रिया सुळे (पवार) सक्रीय काम करत आहेत.

परंतु 2014 च्या नरेंद्र मोदीच्या लाटेत ही हा पक्ष टिकाव धरू शकला नाही. महाराष्ट्रातील धर्मनिरपेक्ष परंतू मराठा जातीच्या हिताचे राजकारण करणारा पक्ष अशी ओळख या पक्षाची बनली आहे. जनतेच्या प्रश्नाला तात्काळ सोडवणारी संघटनात्मक बांधणी या पक्षाने केली परंतु महाराष्ट्रातील अधिक भ्रष्टाचारी पक्ष म्हणून सर्वसामान्य जनतेत या